

EMPIRIJSKI ČITATELJI – STANJE STVARI

Lovro Škopljanac

UDK: 82:028.0

U radu se nastoji dati pregled suvremenih dostignuća na području istraživanja tzv. empirijskih čitatelja. Riječ je o čitateljima o kojima se informacije dobivaju isključivo na temelju ponovljivih eksperimenata, te čije uopćavanje vodi do uprosječenog čitatelja, odnosno publike. U skladu s razmjerima istraživačkih napora te opsega rada, fokus je na dvama najaktivnijim pravcima zanimanja istraživača: čitateljskoj motivaciji i posredovanju prilikom čitanja. Budući da se predmeti istraživanja oba pravca u čitateljskoj praksi nalaze u međusobnoj vezi, gdje motivacija utječe na posredovanje i obrnuto, razmatraju se i implikacije takve povratne sprege.

Ključne riječi: empirijski pristupi književnosti, motivacija, posredovanje, transportacija

Suvremena saznanja o svim čitateljima književnosti i njihovim čitateljskim praksama uglavnom potječu iz specifične prakse čitanja koju provode takozvani profesionalni čitatelji. Riječ je o akademski obrazovanim proučavateljima književnosti čija se iskustva uopćavaju uslijed

pretpostavljene najbolje prakse koju bi njihovo čitanje predstavljalo. Ne postoji uvriježena definicija takvog čitateljskog profila, ali svakako je odmjerena i upotrebljiva ona koju iznosi Aleida Assmann: »Baš poput teologa ili pravnika, proučavatelji književnosti su profesionalni čitatelji koji tvrde da čitaju bolje od drugih pismenih ljudi sukladno pravila određene prakse.«¹ Ključno je ovdje upozoriti da prisutnost pravilima uobličene prakse, kao što ukazuje analogija s teolozima ili pravnicima, podrazumijeva specifičnost osobitog, specijaliziranog tumačenja teksta, koje ipak načelno ne bi trebalo isključivati one čitatelje koji u takvu praksu nisu upućeni. Kad bi bilo suprotno i kad bi u tim djelatnostima ljudskoga duha sudjelovali samo profesionalci, tada niti pravo, niti religija, pa niti književnost ne bi imali široku rasprostranjenost i namjenu kakvima (na pozitivan ili negativan način) najsnažnije utječu na suvremena društva. Imajući to na umu, za suvremenu znanost o književnosti ne bi trebalo biti prihvatljivo da uopćena profesionalna čitateljska praksa i iskustvo presudno utječu na oblikovanje čitateljskih profila, odnosno saznanja o čitateljstvu općenito, bez dodatne provjere takvih saznanja na širem uzorku. Objektivno prikupljanje znanja o čitateljima, kojem streme različiti znanstveni radovi nastali u otprilike protekla tri desetljeća, potaknuto je djelomice upravo potrebom za takvom provjerom. Ambicija je ovog priopćenja da razloži i ukaže na najvažnije dosege istraživanja koja su provedena s tim ciljem izvan užeg područja proučavanja književnosti, te time eventualno doprinese i domaćoj znanstvenoj produkciji u kojoj takav interes još nije zaživio.

Za prikupljanje objektivnog znanja o čitateljima, odnosno čitateljstvu općenito, nužno je okrenuti se empirijski dobavljenim i provjerljivim činjenicama. Budući da je i model čitatelj(stv)a koji na temelju takvih podataka nastaje nužno teorijska pretpostavka, koja je unatoč drukčijim temeljima slična uhodanim književnoteorijskim modelima poput »ekspli-

¹ Citirano prema Anders Pettersson, *The Concept of Literary Application: Readers' Analogies from Text to Life*, Palgrave Macmillan, 2012., str. 162. Ako nije drukčije navedeno, svi prijevodi sa stranih jezika L. Š.

citnog čitatelja«, »normalnog čitatelja« ili »realnog čitatelja«,² primjereno ga je nazvati »empirijskim čitateljem«. Sukladno tome, sintagma »empirijski čitatelji« pretpostavlja konstrukt koji je dobiven usporedbom činjenica iz ponovljivih eksperimenata, čije uopćavanje vodi do uprosječenog čitatelja, a drugo ime za takvu uopćenu skupinu čitatelja bilo bi, dakako, publika – presjek svih prosječnih čitatelja, najčešće definiran minimalnom kulturnom kompetencijom (pismenošću) i vrlo niskom razinom interesa (primjerice, da su članovi publike pročitali barem jedan književni tekst u posljednjih godinu dana).

Kronološki se prva sporadična empirijska istraživanja o čitateljima mogu smjestiti još u tridesete godine prošloga stoljeća, na poticaj pionirskog rada Louise Rosenblatt koja je, dijelom u pedagoške i propedeutičke svrhe, inzistirala na postavljanju čitateljskog iskustva u središte zanimanja književne znanosti. Na njezinom su se tragu u SAD-u kasnija ispitivanja čitatelja o činjenicama njihovog čitanja uglavnom provodila na poljima obrazovanja, masovne komunikacije i recepcije književnosti. Ispitivači su se služili primarno upitnicima i intervjuima, a rezultati su, osim u području znanosti i obrazovanja, bili vidljivi i u drugim područjima, primjerice biblioterapiji koja je 1940-ih i 1950-ih u SAD-u bila prilično popularna.³ S porastom skepse oko dosega tradicionalnih metoda književne znanosti i kritike, empirijska se istraživanja intenziviraju u posljednjih dvadesetak godina dvadesetog stoljeća, pogotovo pod pritiskom akademskog okruženja u kojem sve više dominiraju prirodne znanosti. Navedeni se pritisak osobito intenzivirao, barem u SAD-u iz kojeg dolazi glavna empirijskih istraživanja o čitateljskoj publici, nakon takozvane »Sokalove psine« 1996. godine,⁴ koja je uputila na (pre)opuštene standarde istraživanja (i

² Usp. Hans Robert Jauss, *Estetika recepcije: izbor studija*, Beograd, 1978.

³ Usp. Edith Klemenz-Belgardt, »American Research on Response to Literature: The Empirical Studies«, *Poetics*, sv. 10 (1981).

⁴ Vidi Darko Polšek, »Sokalova 'psina'. Nova metoda znanstvene prijave i njezina relevancija za sociologiju znanosti i kulture«, *Društvena istraživanja*,

objavljivanja) u humanističkim i društvenim znanostima te osnažila interes istraživača za drukčije pristupe kako se takva blamaža ne bi ponovila. U skladu s time, 1996. godina može poslužiti kao proizvoljna donja granica suvremenih empirijskih istraživanja čitatelja.

Uzimajući tako u obzir važnija dostupna saznanja o empirijskim čitateljima nastala u proteklih dvadeset godina, nameću se dva glavna pravca zanimanja istraživača koje valja razmotriti zbog njihova značajnog doprinosa i potencijalne dalekosežnosti: čitateljska motivacija i posredovanje prilikom čitanja. Prvi se pravac istraživanja odnosi na razloge i uzroke uslijed kojih čitatelji odabiru određene književne tekstove te na stavove i očekivanja što ih imaju prema tekstu i prije nego započnu čitati. Drugi se pravac istraživanja odnosi na sve procese i promjene koje se događaju za vrijeme čitanja, dakako s naglaskom na ono što je specifično za književne tekstove koji se smatraju posrednicima između zbilje i njezine unutarnje reprezentacije kod čitatelja. Motivacija i posredovanje se pri tome načelno razlikuju prema metodama istraživanja koje se koriste da bi se došlo do podataka koji su za njih pertinentni: podaci o motivaciji prikupljaju se predprocesualno, odnosno prije nego što čitatelji počnu čitati tekst, a podaci o posredovanju prikupljaju se procesualno, odnosno za vrijeme samoga procesa čitanja.

Moguće su iznimke i kombinacije predprocesualnog i procesualnog prikupljanja podataka, a važno je podvući da se u takvoj podjeli radi samo o trenutku prikupljanja činjenica, ne i o trenutku u kojem se oblikuju. Recimo, motivacija za čitanjem teksta nekog autora može nastati nakon prvog čitanja nekog teksta istog tog autora, pa u tom smislu prethodi čitanju drugog teksta, ali nastaje poslije čitanja prvog. Isto tako, posredovanje se odvija tijekom čitanja, no njegove se posljedice kvalitativno najopsežnije mogu obuhvatiti istraživanjima koja su postprocesualna, odnosno događaju

sv. 7, br. 1-2 (1998); za kritiku Sokalovog utjecaja na književnu kritiku vidi John Guillory, »The Sokal Affair and the Criticism of History«, *Critical Inquiry*, sv. 28, br. 2 (2002).

se nakon čitanja, kao primjerice u konceptu aplikacije Andersa Petterssona. Prema Petterssonu, aplikacija je čin pri kojem se čitatelj usredotočuje na element (x) u tekstu i povezuje ga s (mogućim) elementom (y) u realnom svijetu. Taj je proces zapravo poseban slučaj »analoškog mišljenja«, koje se sastoji od izbora izvora, njegove primjene na cilj, procjene analoških implikacija da bi se procijenilo treba li ih adaptirati (ili potpuno odbaciti), te dolaska do općenitijih saznanja za koja su izvor i cilj bili primjeri. Budući da je takav način razmišljanja jedan od temelja ljudske kognicije, aplikacija bi bila neizbježna tijekom čitanja,⁵ ali zbog dugoročnih učinaka na razvijen ljudski um i široke mogućnosti »primjene« koje se odvijaju tijekom života, tom aspektu posredovanja odgovara postprocesualno proučavanje.

Pettersson nudi i pregled nekoliko studija motivacije, kojima uspostavlja liniju teorijskog zanimanja za opću čitateljsku publiku od pojave sociologije književnosti u europskoj književnoj teoriji do današnjih empirijskih pristupa književnosti.⁶ Takva je poveznica osobito jasna u radu Michaela Charltona i njegovih suradnika iz 2001. godine, u kojem je 1025 njemačkih ispitanika ispunjavalo upitnik od 90 pitanja s višestrukim odgovorima o svojim praksama čitanja romana, budući da je taj rad svojevrsan nastavak studije koju su 1979. godine u Zapadnoj Njemačkoj proveli Hintzenberg, Schmidt i Zobel. U ranijoj studiji, koja je zasnovana na intervjuima s čitateljima, ustanovljeno je devet glavnih motiva za čitanje književnosti, koji se mogu razdijeliti u tri domene: hedonističko-individualnu (motivi razonode, zabave, opuštanja), kognitivno-refleksivnu (motivi povećavanja znanja, daljnjeg obrazovanja, novog iskustva) i moralno-društvenu (motivi suočavanja s ljudskim problemima, usporedbe mišljenja i stavova, utemeljenja ponašanja i stavova). Prema čitateljskim

⁵ Vidi Anders Pettersson, *The Concept of Literary Application: Readers' Analogies from Text to Life*, Palgrave Macmillan, 2012., str. 1-3, 25-30, 229-231 i dalje.

⁶ Usp. Anders Pettersson, *The Concept of Literary Application: Readers' Analogies from Text to Life*, Palgrave Macmillan, 2012., str. 171-177.

odgovorima, bilo je jasno da motivacija za čitanje u najvećem postotku proizlazi iz hedonističko-individualnih skupova motiva, zatim kognitivno-refleksivnih, te najmanje iz moralno-društvenih. Rad Charltona i suradnika na temelju podataka za najčitaniju književnu vrstu u mnogome potvrđuje te rezultate, budući da je otprilike tri četvrtine ispitanika kao glavne motive posezanja za romanima navela podjednako rasonodu i opuštanje (hedonističko-individualni motivi), a zatim obrazovanje i promišljanje (kognitivno-refleksivni motivi). Užitak u stilu autora kao motiv za čitanje naveo je jednak broj ispitanika (58 %) kao i promišljanje, čime se i jedan estetski motiv pojavio u mnoštvu kognitivnih i društvenih. Budući da se upravo estetski užici gotovo jednoglasno pojavljuju kao glavna motivacija profesionalnih čitatelja, ovakva diskrepancija u odnosu na motivaciju neprofesionalnih čitatelja ukazuje na važne razlike dvaju čitateljskih modela. Doduše, u skladu s biokulturnim pristupima kao odvjetku težnje za empirijskim utvrđivanjem i potvrđivanjem činjenica književne teorije pojavljuju se pokušaji da se i estetski užici shvate kao evolucijska zadanost, koja bi prema tome bila jednaka kod svih čitatelja.⁷ Dobar je primjer za to koncepcija Mikhaila Gronasa, koji estetski užitak prilikom čitanja smatra načinom da dani tekst uđe i diseminira se u ljudskom pamćenju po analogiji sa seksualnim užitkom, no taj se pravac istraživanja udaljava od motivacije i posredovanja pa o njemu u ovom radu više neće biti riječi.⁸

Kod Petterssona se mogu naći rezultati još dvije empirijske studije koje potvrđuju jaz između motivacija za čitanje kod profesionalnih i neprofesionalnih čitatelja. Prva je od njih doktorska disertacija Jofrid Karner Smidt iz 2002., koja je za proučavanje motivacije odabrala uzorak čitatelja koji imaju profesionalnu dužnost čitati – norveške javne knjižničare. Rezultati studije bili su donekle slični onima Charltona i suradnika u tome da je

⁷ Usp. Nancy Easterlin, *A Biocultural Approach to Literary Theory and Interpretation*, Johns Hopkins University Press, 2012.

⁸ Vidi Mikhail Gronas, *Cognitive Poetics and Cultural Memory: Russian Literary Mnemonics*, Routledge, 2010.

glavna motivacija bila »zabava i opuštanje« te »stjecanje znanja o drugim vremenima, sredinama i kulturama«, no već na trećem i petom mjestu po učestalosti motiva, koji se niti u jednoj navedenoj studiji nisu međusobno isključivali, našao se stručni interes: »Čitam da bih posuditeljima dao dobre preporuke o literaturi«, odnosno: »Čitam da bih mogao raspravljati o literaturi sa svojim kolegama«. Vidljivo je iz toga da dotični knjižničari vlastitu literaturu ne shvaćaju isključivo kao neobveznu beletrističku razbibrigu, nego kao obrazovni korpus, sukladno izvornom značenju riječi *litteratura* u europskoj kulturnoj povijesti. Navedenim rezultatima može se pribrojiti i studija H. W. J. M. Miesena, koji je 2003. godine na uzorku od 522 punoljetna Nizozemca, koji su unutar protekle godine pročitali bar jedan književni tekst, utvrdio 27 »uvjerenja« o pozitivnim iskustvima čitanja romana. Ispitanici su se izjašnjavali o svakoj tvrdnji na Likertovoj skali (1-7), i dok su njihove samoprocjene također bliske gornjim rezultatima, razvedeniji sustav od čak 27 parametara omogućuje nijansiraniji uvid u tip motivacije. Iz takvog je uvida jasno da se na samom vrhu najčešćih motivacija (1. zabaviti se, 2. izgubiti se u priči, 3. zanijeti se pričom, 4. stimulirati maštu) pojavljuje takozvana transportacija, odnosno potpuno prenošenje čitatelja u svijet teksta.

Kako je pokazao psiholog Victor Nell u nizu studija i eksperimenata tijekom 1980-ih godina, upravo je taj aspekt prenošenja zajednički dvama suprotnim čitateljskim motivacijama koje se prema njemu mogu nadrediti svim ostalima, a to su korištenje teksta za bijeg od vlastite stvarnosti (tip čitatelja »A«) i za refleksiju o vlastitoj stvarnosti (tip čitatelja »B«).⁹ Važnost transportacije potvrđuje se i u kognitivističkim književnim proučavanjima, gdje se s jedne strane tom fenomenu nastoji dati biološka potvrda kroz proučavanje aktivacije mozga prilikom intenzivnog čitanja, a s druge strane se nastoji detaljno analizirati metaforu prenošenja i sve njezine implikaci-

⁹ Usp. Victor Nell, *Lost in a Book: The Psychology of Reading for Pleasure*, Yale University Press, 1990., pogotovo V. poglavlje.

je.¹⁰ Takav je interes za transportaciju svodiv pod tendenciju suvremenih teorijskih modela da čitatelja prilikom čitanja koncipiraju koristeći termine »virtualne stvarnosti«, gdje su uz transportaciju važni i empatija, simulacija ili identifikacija. Osim empirijskog proučavanja, takvim modelima služe se i pristupi koji su uvrješeni, poput psihoanalitičkog, a zajedničko im je da u prvi plan stavljaju mentalne procese, dok ostale elemente koji čine publiku ostavljaju po strani, prepuštajući ih drugim pristupima poput sociologije književnosti. Ipak, čitateljska, pa i spisateljska motivacija mogu se empirijski dovesti u vezu s društvenim kriterijima, o čemu svjedoče još dvije zanimljive studije.

Na prvom je mjestu studija koju su Gerbert Kraaykamp i Katinka Dijkstra proveli krajem 1990-ih u Nizozemskoj, polazeći od utvrđenog činjeničnog stanja prema kojem »[v]rlo malo empirijskih studija upućuje da se osjetno razlikovanje [među motivacijama čitatelja] može zapaziti promatranjem preferencija [određenih] društvenih kategorija za specifičnim žanrovima«.¹¹ Autori studije su pretpostavili da su čitatelji koji pripadaju višim društvenim klasama motivirani čitati složenije i prestižnije knjige, dok obratno vrijedi za čitatelje iz nižih društvenih klasa. Da bi provjerili doseg te pretpostavke, proveli su istraživanje u dva koraka, od kojih su u prvom izabrali 73 književna teksta reprezentativna za suvremenu nizozemsku književnu produkciju i književni kanon, te im zatim uz pomoć 46 kolega proučavatelja književnosti dodijelili parametre »složenosti« i »književnog prestiža«.¹² Autori su pritom težili intersubjektivnosti kakva je uobičajena u empirijskim istraživanjima književnosti: podudaranju

¹⁰ Vidi Natalie M. Phillips, »Literary Neuroscience and History of Mind: An Interdisciplinary fMRI Study of Attention and Jane Austen« te Marisa Bortolussi i Peter Dixon, »Revisiting the Metaphor of 'Transportation'«, u *The Oxford Handbook of Cognitive Literary Studies*, ur. Lisa Zunshine, Oxford University Press, 2015.

¹¹ Gerbert Kraaykamp i Katinka Dijkstra, »Preferences in leisure time book reading: A study on the social differentiation in book reading for the Netherlands«, *Poetics*, sv. 26 (1999), str. 205.

¹² Isto, str. 212-214.

mišljenja između većeg broja (stručnih) pojedinaca, a ne subjektivnosti kakva je uobičajena u tradicionalnoj književnoj metodologiji ili krajnjoj objektivnosti kakvu je unutar proučavanja književnosti moguće postići isključivo u radu s tekstualnim činjenicama.

U drugom koraku studije, navedeni su se parametri složenosti i prestiža usporedili s podacima iz istraživanja provedenog 1991. godine u Nizozemskoj o čitanju u dokolici, čime je osigurana »ekološka validnost«, odnosno podudaranje s uvjetima čitanja koji nisu nametnuti ispitanicima, što je važna stavka u proučavanju motivacije. S obzirom na to da je istraživanje iz 1991. godine sadržavalo podatke o socioekonomskom statusu ispitanika, rezultati usporedbe potvrdili su pretpostavku da je motivacija za čitanjem složenijih i prestižnijih knjiga jača kod pripadnika viših društvenih klasa nego obrnuto: »analiza je pokazala da su obrazovni resursi bili važni u objašnjavanju čitateljskih preferencija. Visoko obrazovani čitatelji pokazali su se onima koji su čitali relativno kompleksne knjige.«¹³ Uz razinu obrazovanja, najutjecajnijim se za preferenciju pokazao još jedan isključivo društveni čimbenik, a to je socijalna motivacija, točnije skup poticaja i pritisaka na čitanje iz vlastite društvene skupine. Riječima autora, »[n]aša je analiza jasno pokazala da su društveni motivi bili značajni i za preferencije čitanja knjiga [...] Nadalje, čini se kako je čitateljeva društvena mreža bila relevantna za preferenciju književnog žanra; čitatelji okruženi visokoobrazovanim prijateljima davali su prednost složenim žanrovima više nego čitatelji sa slabije obrazovanim prijateljima, čak i kada se uzmu u obzir razina obrazovanja i aspekti socijalizacije.«¹⁴

Rezultate istraživanja o motivaciji provedenih unutar jedne kulture i društva, kakvo je nizozemsko u prošloj studiji, svakako treba uzeti s oprezom prilikom poopćavanja na druga društva, pogotovo s obzirom na velike razlike između nacionalnih književnih kanona. U takvim je okolnostima

¹³ Isto, str. 228.

¹⁴ Isto, str. 228.

vrlo važna visoka stručnost profesionalnih čitatelja kakvu su Kraaykamp i Dijkstra iskoristili za procjenjivanje relativno malenog korpusa od 73 književna teksta tradicionalnim metodama proučavatelja književnosti. Međutim, suvremene empirijske metode omogućuju i drukčije pristupe, među kojima vrijedi izdvojiti studiju R. A. Bentleya i suradnika, od kojih niti jednom akademska vokacija ne pretpostavlja kontinuirano čitanje književnih tekstova. Bentley i suradnici su tako iz golema korpusa – oko 8 milijuna knjiga objavljenih na engleskom jeziku u SAD-u te oko 660.000 knjiga objavljenih na njemačkom jeziku u Njemačkoj, oboje tijekom 20. stoljeća – računalnom analizom ključnih riječi klasificirali sve tekstove prema indeksu »književne bijede«. Taj su indeks usporedili s indeksom »ekonomske bijede«, izvedenim iz niza ekonomskih pokazatelja za SAD i Njemačku u 20. stoljeću, te su zaključili da se dva indeksa dobro podudaraju s odmakom od jedanaest godina. Drugim riječima, američki i njemački autori su u 20. stoljeću često bili motivirani izabrati teme, motive i dominantne emocije u svojim tekstovima sukladno zajedničkom ekonomskom iskustvu koje je stanovništvo njihove zemlje iskusilo tijekom desetljeća koje je prethodilo objavljivanju dotičnoga književnog djela.¹⁵

Težnja prema što većoj objektivnosti koja je rukovođila izradom studije Bentleya i suradnika karakteristična je za proučavanje posredovanja između zbilje i empirijskih čitatelja. Iako motivacija u procesu čitanja prethodi posredovanju, između njih postoji povratna sprega: specifično iskustvo zbilje koje je posredovano nekim tekstom može motivirati čitatelja da čita još tekstova sa sličnom koncepcijom (čime se stvaraju preferencije žanrova, uobičajene kod čitatelja), što dovodi do toga da čitatelji unaprijed budu motivirani za određeno iskustvo, kao što je već naznačeno u primjeru transportacije. Bliskost motivacije i posredovanja otežava njihovo teorijsko razdvajanje i obrazlaganje, te nerijetko vodi do

¹⁵ R. A. Bentley, A. Acerbi, P. Ormerod i V. Lampos, »Books Average Previous Decade of Economic Misery«, *PLoS ONE* 9(1): e83147. doi:10.1371/journal.pone.0083147, 2014.

studija koje su u podjednakoj mjeri posvećene i jednom i drugom pravcu istraživanja koji donosi dobre rezultate na području saznanja o publici. Primjer takvog saznanja nudi recentna studija Markusa Appela i Tobiasa Richtera, u kojoj je ustanovljeno da za određene pojedince postoji veća vjerojatnost da budu preneseni, »transportirani« u svijet teksta na način da ih on potpuno zaokupi i time dobrim dijelom nadomjesti trenutnu zbilju u kojoj se nalaze.¹⁶ Takvim je pojedincima zajednička snažnija potreba za afektom, odnosno za situacijama koje potiču jake emocije, poput gledanja srce drapateljnih filmova ili potresnih događanja, a što se može uzeti kao nesvjesna motivacija. Nadalje, Appel i Richter su ustvrdili da se stupanj prenesenosti njihovih ispitanika povećavao čim je tekst bio kvalitetnije napisan, čim su čitatelji bili upoznatiji sa situacijom u kojoj se odvija radnja, te čim su čitatelji bili osobno sličniji likovima u priči. S druge strane, stupanj prenesenosti se predvidljivo smanjivao kad su ispitanici prije čitanja dobili upute da se usredotoče na gramatičku ispravnost teksta i leksičke izbore autora, odnosno kad je motivacija za čitanje bila unaprijed, »profesionalno« impostirana.

Načinom funkcioniranja narativnog konteksta posredovanja pozabavila se i Leigh Ann Vaughn s kolegama, pogotovo u odnosu na spomenuti aspekt lakoće s kojom čitatelj ulazi u svijet teksta.¹⁷ U slučaju njihovih ispitanika pokazalo se kako se čitatelji lakše i potpunije uživljavaju u tekst ako njihova neposredna zbilja već sadrži neke od atributa pripovjednog svijeta. Primjerice, pokazalo se da su čitatelji bili u većem stupnju preneseni u priču s fabulom koja se odvija u zimskom okruženju ako su priču i sami čitali tijekom zime, umjesto u toplijim mjesecima. Razlog tomu je

¹⁶ Markus Appel i Tobias Richter, »Transportation and need for affect in narrative persuasion: A mediated moderation model«, *Media Psychology*, sv. 13, br. 2, 2010.

¹⁷ L. A. Vaughn, S. J. Hesse, Z. Petkova i L. Trudeau, »This story is right on': The impact of regulatory fit on narrative engagement and persuasion«, *European Journal Of Social Psychology*, sv. 39, br. 3, 2009.

dostupnost misli koje se odnose na zimu – budući da su one već bile prisutne u umovima ispitanika i prije početka čitanja (nesvjesna motivacija), lakše se uspostavilo posredovanje između zimske zbilje i zimskog teksta. Pri tome, vjerojatno je da su za čitatelje važniji atributi koji se odnose na prostor u koji je smješten svijet teksta više od drugih atributa; na primjeru zime, to bi značilo da je važniji, recimo, opis krajolika pokrivenog snijegom nego podatak da se radnja odvija u 20. stoljeću tijekom siječnja (na sjevernoj hemisferi). Naime, ispitivanja počevši od 1980-ih godina ukazala su na to da čitatelji tijekom čitanja u prvom redu aktivno zamišljaju prostor u kojem se tekst odvija, i to pogotovo ako se u svijetu teksta prepoznaje neki utjelovljen lik i/ili pripovjedač koji se u tom prostoru nalazi. Vrijeme u kojem se odvija tekst, i u kronološkom i u kalendarskom smislu, čitatelji ne zamišljaju s tolikom lakoćom, pa se prema tome prostor nameće kao jedan od najvažnijih atributa posredovanja.

No, književni tekstovi svakako ostavljaju mnogo dublji trag u čitateljskoj spoznaji i pamćenju od pukog odnosa prema prostoru. Književna povijest pokazuje kako je čitanje takvih tekstova u svim kulturama u kojima postoji razvijena književnost promovirano u poželjnu aktivnost jer je pozitivno djelovala na retoričke, moralne i estetske osobine publike. Kod većine čitatelja i tekstova do otprilike 19. stoljeća naglasak je bio na retorici i moralu, a estetiku se počelo premoćno cijeniti tek u modernitetu. Ipak, književnost i danas može posredno djelovati na razne aspekte percepcije zbilje. Dan Johnson i njegovi kolege 2013. godine proveli su zanimljivo istraživanje kako bi dokazali takvo djelovanje, koje u konačnici ima moralnu svrhu. Cilj je istraživanja bio ustanoviti može li čitanje već samo jednog teksta utjecati na rasističke stereotipe, kakvi su prisutni i u multirasnom i multikulturalnom društvu SAD-a.¹⁸ U tu svrhu, autori studije odabrali su grupu od 68 ispitanika prosječne dobi od 36

¹⁸ Dan R. Johnson, Brandie L. Huffman i Danny M. Jasper, »Changing Race Boundary Perception by Reading Narrative Fiction«, *Basic and Applied Social Psychology*, sv. 36, br. 1, 2014.

godina, s podjednakim omjerom muškaraca i žena. Ispitanici su pripadali sedmorim različitim vjeroispovijestima, no među njima nije bilo muslimana. Istraživači su zatim grupu nasumce podijelili u dvije manje grupe od 33 i 35 čitatelja, od kojih je manja grupa dobila zadatak pročitati izvadak iz suvremenog romana *Saffron Dreams* (Šafranski snovi, 2009.) Shaile Abdullah, američke autorice pakistanskog porijekla.

Protagonistica romana je Arissa, trudna muslimanka čiji je suprug poginuo u napadima 11. rujna 2001., a u izvratku se opisuje epizoda u kojoj Arissu noću na ulici napadne i zlostavlja grupa tinejdžera koji su očigledno motivirani rasnom mržnjom. Neznatno veća grupa čitatelja u istraživanju dobila je zadatak pročitati duljinom podjednak sinopsis tog napada, koji je uobičen u novinarsku reportažu o stvarnom događaju. Nakon čitanja, ispitanici su odgovarali na niz pitanja o tekstu i o tome kako je na njih utjecao, a pretpostavka istraživača bila je da će književni tekst svojim posredovanjem snažnije doprinijeti mijenjanju stavova i predrasuda od neknjiževnog teksta. Pretpostavka se pokazala točnom, pa su tako ispitanici iz grupe koja je čitala novinarski tekst bili skloniji misliti da je fizička sličnost i genetska bliskost između ljudi europskog i arapskog podrijetla manja nego ispitanici iz grupe koja je čitala romaneskni izvadak. Dakle, iako se može pretpostaviti da se ispitanici iz obje grupe nisu blisko identificirali s muslimanima prije čitanja, književni je tekst djelovao na način da zamagli granice između rasnih i vjerskih identiteta te na taj način približi vlastitu (nemuslimansku) identitetsku poziciju drugoj (muslimanskoj) skupini, što je očigledan dobitak za uspješnost moralnog prosuđivanja u društvu.

Do navedenih rezultata istraživanja Johnsona i kolega došlo se relativno tradicionalnim metodama, u smislu da je pozornost uglavnom usmjerena na interpretaciju teksta, s tom razlikom da se nije radilo o interpretaciji jednog glavnog i nekoliko u studijama uobičajeno citiranih profesionalnih čitatelja, već o sistematizaciji interpretacije nekoliko desetaka neprofesionalnih čitatelja. Međutim, recentna se empirijska istraživanja čitatelja ne koriste samo metodama humanističkih i društvenih znanosti, već ih

kombiniraju i sa saznanjima iz prirodnih znanosti te ispituju modernom tehnologijom, a kao primjer toga neka posluže još dvije studije kojima će se zaokružiti ovaj pregled suvremenih uvida u empirijske čitatelje. Glavni autor prve studije je neuroznanstvenik Gregory Berns, kojem je primarni interes bio što izravnije ispitati kako posredovanje književnog teksta djeluje na mozak. U tu svrhu, zajedno sa suradnicima proveo je istraživanje koje je trajalo 19 uzastopnih dana, čiji se glavni dio sastojao od analize aktivnosti mozga ispitanika tijekom čitanja (procesualna metoda) preko snimaka napravljenih funkcionalnom magnetskom rezonancijom (fMRI).¹⁹

Grupa ispitanika sastojala se od dvadeset i jednog studenta koji su dobili zadatak da tijekom devet dana čitaju poglavlja iz romana ritmom od oko trideset stranica dnevno. Radilo se o povijesnom romanu *Pompeji* Roberta Harrisa iz 2003. godine, a autori studije su ga odabrali zato što im je bilo važno da se tekst odlikuje visokom razinom napetosti i kompaktnom naracijom koja će čitatelje što više zaokupiti. Pretpostavilo se da će neposredno ulaženje u svijet teksta biti snažnije registrirano na magnetskoj rezonanciji od efekta čitanja teksta kojim čitatelji ne bi bili tako neposredno zaokupljeni, odnosno u koji ne bi bili tako izravno preneseni. Pritom upada u oči naivnost Bernsa i suradnika (možda uslijed izostanka kompetencije profesionalnog književnog čitatelja u njihovom timu) u pogledu izjednačavanja narativne napetosti i snažne mentalne aktivnosti. Naime, žanrovski uvjetovana narativna napetost neće nužno izazvati jaču reakciju kod čitatelja koji su ravnodušni prema takvoj vrsti književnosti nego što bi je izazvala, recimo, ljubavna poezija ili klasična tragedija.

Kako bi mogli usporediti moždanu aktivnost koju je potaknuo književni tekst s normalnom, bazičnom moždanom aktivnosti, istraživači su bilježili moždanu aktivnost studenata ne samo tijekom čitanja, nego i pet dana prije nego što su počeli čitati roman te pet dana nakon što su

¹⁹ G. S. Berns, K. Blaine, M. J. Prietula i B. E. Pye, »Short- and Long-Term Effects of a Novel on Connectivity in the Brain«, *Brain Connectivity*, sv. 3, br. 6, 2013.

završili s čitanjem. Usporedba slika s magnetske rezonancije pokazala je očekivanu pojačanu premreženost neurona u lijevom čeonom režnju studenata tijekom čitanja. Budući da se to područje mozga uglavnom povezuje s obradom jezika ti su rezultati bili očekivani, no pokazalo se da su se posljedice pojačane aktivnosti zadržale i tijekom svih pet dana nakon što su ispitanici prestali čitati. Štoviše, pojačana povezanost zabilježena je i u primarnom senzoričko-motornom području mozga, gdje su smješteni neuroni koji su aktivni kada mozak »vara« tijelo da čini nešto što zapravo ne čini, kao primjerice da bježi ulicama drevnih Pompeja. Prema tome, transportacija i drugi oblici »virtualne stvarnosti« jesu fenomen koji se može empirijski zabilježiti i pratiti, što opet upućuje na dugotrajne posljedice čitanja književnosti i probitke istraživanja njegovog posredovanja između uma i zbilje.

Obuhvatnost i važnost tekstualnog posredovanja pokušali su uopćiti David C. Kidd i Emanuele Castano u već sada naširoko citiranom radu, objavljenom iste godine kad i studija Bernsa i suradnika.²⁰ U svojem radu Kidd i Castano obrazložili su tezu da čitanje književnosti (točnije, fikcionalnih narativnih tekstova) poboljšava takozvanu teoriju uma, odnosno prepoznavanje i shvaćanje mentalnih stanja drugih pojedinaca koje omogućuje uspostavu i održavanje složenih društvenih veza svojstvenih (samo) ljudskoj vrsti i društvu. Za razliku od Bernsa i suradnika, ova dvojica autora nisu se pokazali naivni s obzirom na tip djela koje su koristili u istraživanjima, nego su evidentnu razliku između zahtjevnijih, »prestižnih« književnih tekstova te manje zahtjevnih, »popularnih« književnih tekstova iskoristili da iskažu nijanse u rezultatima. Prema žanrovskom konsenzusu

²⁰ David C. Kidd i Emanuele Castano, »Reading Literary Fiction Improves Theory of Mind«, *Science* 18, 2013, DOI: 10.1126/science.1239918. Dvije godine nakon objavljivanja tog istraživanja, dvojica istraživača su navodno pokušali replicirati rezultate Castana i Kidda, no to im nije uspjelo: Andrew Liu i Stephen Want, »Literary fiction did not improve affective ToM«, dostupno na: <http://www.PsychFileDrawer.org/replication.php?attempt=Mj11>.

podijelili su izvatke iz knjiga na one više i niže književne vrijednosti, te su rezultate čitanja iz obje grupe usporedili s rezultatima čitanja nefikcionalnih izvadaka. Rezultati su pokazali da su u prosjeku ispitanici koji su čitali »prestižne« tekstove pokazali bolje razumijevanje misli i osjećaja drugih pojedinaca, što ne čudi s obzirom na to da su zahtjevni književni tekstovi često bremeniti bogatom analizom kompleksnih unutarnjih stanja pojedinaca iz određene perspektive.

Čitanje boljih književnih tekstova, prema tome, omogućava bolje »čitanje« drugih pojedinaca. Taj je posljednji rezultat istraživanja ujedno i primjer ishoda kakvom teže suvremena proučavanja empirijskih čitanja, budući da on nije vrijedan samo kao potvrda intuitivno ili anegdotalno zamijećene činjenice, nego i kao podatak koji omogućuje širu primjenu, recimo na područjima pedagogije, psihologije, antropologije i drugdje. U interdisciplinarnosti na kakvu navodi takav tip empirijskih istraživanja načelno nema ničeg negativnog, budući da je glavni interes takvog ispitivanja prezentnih čitatelja proširenje znanja o čitateljskoj publici, što dovodi do bogatijeg fonda informacija o čitavom kružnom životu književnosti koji se odvija od autora preko teksta do čitatelja. Ipak, u kontekstu akademskog rada i razvoja u razdoblju koje je za ovaj prilog relevantno (od sredine 1990-ih nadalje), očigledan je velik pritisak na humanističke znanosti da emuliraju one znanosti koje imaju vidljiv učinak na velik broj ljudi, do te mjere da već spomenuti John Guillory čak drži kako je »Sokalova psina« odraz nastojanja da humanistika obuhvati i pounutri prirodne znanosti.²¹ Uslijed toga postoji i opasnost da se istraživanje empirijskih čitatelja pretvori u svrhu samoj sebi jer uvijek proizvodi rezultate koji se odnose na gotovo cijelu populaciju, budući da gotovo svi čitaju, čitali su, ili će potencijalno čitati književne tekstove. Kako bi se izbjegla zatvorenost u samodostatne eksperimente i studije, što je jedan od najvećih izazova

²¹ Usp. John Guillory, »The Sokal Affair and the Criticism of History«, *Critical Inquiry*, sv. 28, br. 2 (2002).

empirijskih istraživanja, valja ih pažljivo kombinirati s uvidima u same književne tekstove te procese njihovih nastanaka. U tomu su još uvijek nenadmašni tradicionalni alati književnoslovlja, koji se nikako ne smiju zanemariti prilikom analize, ali trebalo bi ih primijeniti tek nakon što se temeljni posao utvrđivanja stanja stvari o književnoj publici ovjeri empirijskim metodama.

EMPIRICAL READERS – STATE OF AFFAIRS

Abstract

The paper offers an overview of contemporary insights in the research concerning so-called empirical readers. The readers in question are those who are constructed using exclusively information gained from verifiable experiments, and which lead to the average reader, i. e. audience, via abstraction. Having in mind the extent of the research efforts and the bounds of the paper, it focuses on two of the most active directions of research at present: readers' motivation and reading mediation. The paper presents only those efforts which were made after the »Sokal Affair« shook up the humanities, and it designates it as the starting point of a renewed interest in verifiable readers. Moreover, it deals with the issue of transportation during the act of reading literary texts as the point of interest in which both motivation and mediation converge. As those key concepts found in both areas of research are intertwined in real readers' environment, with motivation influencing mediation and vice versa, the implications of such an interrelationship are also considered.

Key words: empirical approaches to literature, motivation, mediation, transportation